

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Yakub Beg Döneminde Doğu Türkistan Şehirlerini Ziyaret Eden Avrupalı Temsilciler (1865- 1878)

European Representatives Visiting East Türkistan Cities During In the Yakub Beg Period

Aysel ERDOĞAN

Doç. Dr., Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, İnsan Ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü

ayselerdogan@osmaniye.edu.tr

Orcid ID: 0000-0003-0319-1976

Öz: XIX. yüzyıl emperyalist politikaların dünya genelinde oldukça etkili olduğu bir dönem olup ticaret bu politikaların önemli bir kolunu oluşturmaktadır. İngiltere, dönemin sanayi ve endüstriyel gelişme bakımından önde gelen ülkelerinden biri olarak önemli sömürgelerinden biri olan Hindistan'daki gücünü korumaya çalışırken bu gücü aynı zamanda Türkistan ile olan ticari ilişkilerini geliştirme noktasında avantaj olarak kullanmıştır. Nitekim bu doğrultuda çok sayıda İngiliz ve Hintli araştırmacı Doğu ve Batı Türkistan şehirlerinin ticari ve ekonomik potansiyelini incelemiş, aynı zamanda bu bölgelerin siyasi ve sosyal durumunu hakkında da bilgi edinmiştir. Doğu Türkistan'da son bağımsız Türk hâkimiyetini kuran Yakub Beg dönemi Rusya için buradaki ticari ve siyasi varlığını sıkıntıya sokan bir dönem olmuştur. Uzun süredir Doğu Türkistan pazarlarında etkin bir şekilde ticaret yapan Rus tüccarların ülkeye girişi ve mallarının satışı konusunda kısıtlamalar getiren Yakub Beg'in bu konuda İngiltere ile daha yakın ticari ve siyasi münasebetler kurduğu ve İngiltere'nin askeri desteğini almak istediği görülmüştür. Yakub Beg'in bu tutumu Kaşgar hâkimiyeti dönemini kapsayan 1865- 78 arasında Kaşgar başta olmak üzere Doğu Türkistan şehirlerinin çok sayıda İngiliz ve Hintli temsilci tarafından ziyaret edilmesini sağlamıştır. Çalışmada Yakub Beg döneminde ticari ve siyasi amaçlarla Doğu Türkistan şehirlerini ziyaret eden ağırlıklı olarak İngiliz, Hintli ve daha sınırlı olmakla birlikte yine bu dönemde bölgeyi ziyaret eden Rus araştırmacılar ve onların çalışmaları ele alınmıştır..

Anahtar Kelimeler: Doğu Türkistan, Yakub Beg, İngiltere, Rusya.

Abstract: The 19th century is a period when imperialist policies were very effective throughout the world, and trade constitutes an important branch of these policies. As one of the leading countries of the period in terms of industry and industrial development, England tried to maintain its power in India, one of its important colonies, and also used this power as an advantage in developing its commercial relations with Turkestan. As a matter of fact, many British and Indian researchers examined the commercial and economic potential of East and West Turkestan cities and also obtained information about the political and social situation of these regions. The period of Yakub Beg, who established the last independent Turkish domination in East Turkestan, was a period that caused trouble for Russia's commercial and political presence there. It was observed that Yakub Beg, who imposed restrictions on the entry into the country and the sale of goods of Russian merchants who had been trading effectively in East Turkestan markets for a long time. He established closer commercial and political relations with England in this regard and wanted to receive Britain's military support. This attitude of Yakub Beg lasted between 1865 and 1878, covering the period of Kashgar rule, especially Kashgar, to be visited by many British and Indian representatives. In the study, during the reign of Yakub Beg are discussed mainly

Geliş Tarihi:03.07.2024

Kabul Tarihi:28.12.2024

Yayın Tarihi:31.12.2024

Atıf: Erdoğan, A. (2024). Yakub Beg döneminde Doğu Türkistan şehirlerini ziyaret eden Avrupalı temsilciler (1865- 1878). *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 1458-1472. Doi: 10.33437/ksusb.1509632

British, Indian and, to a lesser extent Russian researchers who visited the cities of East Turkestan for commercial and political purposes and their works.

Keywords: East Turkestan, Yakub Beg, England, Russia.

GİRİŞ

Bugün “Xinjiang Uygur Otonom Bölgesi” olarak bilinen ülkenin tarihi adı Doğu Türkistan olup, Türkistan’ın doğusunun Çin tarafından, batısının Çarlık Rusya tarafından işgal edilmesi ile doğu- batı ayrımı ortaya çıkmıştır (Alptekin, 2011: 143). Doğu Türkistan’ın doğusu Çin, Moğolistan ve Tibet; batısı Batı Türkistan; kuzeyi Sibiryaya; güneyi ise Hindistan, Pakistan ve Tibet ile çevrilidir. Güneyinde yer alan Kaşgar, Yarkend, Aksu, Hoten, Kuça ve Turfan gibi şehirler önde gelen şehirleri arasındadır (Gömeç, 2011: 143). Yakub Beg’in iktidarını kurduğu kısım başkent Kaşgar’dan dolayı bu dönemde Kaşgarya olarak ifade edilirken bazı kaynaklarda da güneydoğuda daha da kalabalık olan başka bir şehrin adından dolayı Yarkend olarak da ifade edilmiştir (Boulger, 1878: 2-3). Çin hâkimiyeti döneminde Türkistan’ın Çin idaresi altında kalan kısmının altı şehri kapsaması sebebi ile bu bölge genellikle “Altışehir” (Kaşgar, Yarkend, Aksu, Hoten, Üç Turfan, Kuçar) şeklinde ifade edilirken (Rawlinson 1866-67: 7) Yakub Beg’in Korla’yı dâhil etmesinden sonra bu kısım “Yedişehir” olarak belirtilmiştir. Doğu Türkistan ifadesi Çarlık Rusya’nın Batı Türkistan şehirlerini işgalinden sonra kullanılmaya başlanmıştır (Hekimoğlu-Charginova, 2023: 482).

Tarihi İpek Yolu güzergâhında yer alan Doğu Türkistan stratejik açıdan oldukça önemli bir noktada yer almaktadır (Doğan, 2020: 89). Asya’nın tam ortasında yer alan bu bölge tarihi çağlarda batıdan ve kuzeyden gelen akıncılar için tampon görevi görürken sonradan Rusya ve diğer Avrupalı istilacılara karşı bir set olmuştur. XVI. yüzyılın başlarında Timur Hanedanlığının hâkimiyet sahasına dâhil olan Doğu Türkistan’da Timur’un ölümü sonrasında otorite boşluğu çıkmıştır (Gömeç, 2011: 143-144). Altışehir’deki Türkleşmiş son Çağatay Hanlığı olan Seidiye (Yarkent) Hanlığı’nın yıkılmasından (1678) Birinci Çin istilasının Doğu Türkistan topraklarında başlamasına kadar (1755) geçen 77 yıllık süredeki süreç “Hocalar Devri” olarak bilinmektedir. Kalmuklar’ın bir kuklası olarak Seidiye Hanlığı’nın yıkıntıları üzerinde hâkimiyet kuran hocaların bu dönemi Çin işgallerinin hazırlık devri olarak da değerlendirilmiştir (Kurban, 1995: 1). Tarım Havzasının tamamını 1759 yılında işgal ederek merkezi Yarkend olan mahalli bir yönetim kuran Çin yönetimi, XIX. Yüzyılın başlarından itibaren bölgedeki idari bozukluk, sömürünün artması, savaş ve isyanların merkezi haline gelmesi ile zayıflamıştır (Hitchins, 2002: 8). 1826’da Kaşgar’da Cihangir öncülüğünde başlatılan isyan ile Çinlilerin buradan çıkartılması sonucu Kaşgar, Yeni Hisar, Hoten, Yarkend halkı Cihangir’in idaresini kabul etmiş ancak 2 yıl süren bu idare yeniden Çin’in eline geçmiştir. Kısa bir süre sonra Hokand Hanı Mehmed Ali Han tarafından Kaşgar, Yarkend, Hoten ve Aksu Çinlilerden kurtarılmışsa da 1831 yılında Buhara Hanlığı ile mücadele eden Hokand Hanlığının geri çekilmesi ile bu kısımda yeniden Çin idaresi sağlanmıştır (Taşağıl, 1998: 251). Çin’in XVIII. Yüzyılın ikinci yarısında Doğu Türkistan şehirlerini istilası ile başlayan esaret süreci XIX. yüzyılın ikinci yarısında müstakil bir devlet kuracak olan Yakub Beg’in hâkimiyetine kadar devam etmiştir (Kurban, 1995: 83). Doğu Türkistan’daki Çin hâkimiyetinden duyulan rahatsızlıktan kaynaklı çok sayıda isyan çıkartılmış olup 1862’de başlayan ilk isyan 1864 yılına kadar farklı isyanlar ile devam ettirilmiştir (Lung, 1967: 75)². Bu isyanlarda Çin’in Mançu hanedanının ticaret ve ekonomik meselelerde yerli halka uyguladıkları ağır yüklerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır³. Çin hâkimiyetini zayıflatan,

¹ Yakub Beg’in tam adı Muhammed Yakub Kuşbeyi’dir (Kurban, 1995: 83). Taşkent yakınlarında Pişkent’te dünyaya geldiği bilinen Yakub Beg, 1853’te, Ak-Mescid’in Ruslar tarafından ele geçirildiği sırada bir süre Ak-Mescid’de subay olarak görev yaparak kendini göstermiştir. 1864 yılında, Taşkent’in alındığı sıralarda, ayaklanmanın yeni başlamasından yararlanarak atalarının ülkesini yeniden kurmak isteyen eski Hoca hükümdarlarının soyundan Buzurg Han Hoca’nın teğmenlerinden biri olarak Kaşgar’a gitmiştir. Aksu, Turfan ve Urumçı’yi ele geçirerek hâkimiyetini doğuya doğru genişleten Yakub Beg, sırasıyla Atalık Gazi, Bedevlet ve Emir unvanlarını kullanmıştır (Schuyler, 1877: 316). Otoritesinin temelini dinden alan Yakub Beg, ağırlıklı olarak Çin’e karşı yaptığı savaşlar sebebi ile Türkistan’ın tamamında Mücahit olarak anılmıştır. Halifenin bölgede yetki verdiği tek kişi olarak hiçbir zaman Sultan veya ona eş bir unvan kullanmamıştır (Doğan, 2020: 91).

² Yakub Beg idaresinden önceki siyasi ve ekonomik durum için bkz. Ch’en Ching Lung, Çin ve Batı Kaynaklarına Göre 1828 İsyenlarından Yakub Bey’e Kadar Doğu Türkistan, T’ai-Pei.

³ Tahıl vergisine bağlı ilave yeni vergilerin eklenmesinin dışında 1850’li yılların başlarından itibaren Turfan’da pamuk vergisi, Urumçı’de Tütün vergisi, tuz vergisi; Kulca, Tarbagatay ve Aksu’da çay vergisi gibi birçok yeni vergi eklenmiştir. Rus mallarını

Cungarya ve Tarım havzasında yıkıma yol açan Çin idaresindeki Müslüman ayaklanmaları İli vadisinin Çin kısmındaki nüfusu üzerinde etnik açıdan oldukça etkili olurken Rus idaresindeki kısım ve bölgenin etnik yapısı bu ayaklanmalardan etkilenmemiştir. Rusya'nın buradaki toprak imtiyazı yeniden Çin otoritesi tesis edilene kadar devam etmiştir (Wiens, 1969: 767-768). 1863 yılında Batı Çin Müslümanlarının ayaklanmaları ile Çin istilasından kurtulan Doğu Türkistan'da her şehrin hâkimi müstakil olmuştur. Sirderya havzasında Ruslarla savaşıyor ve Ak Mescidi kaybeden Yakub Beg, Hokand Hükümeti tarafından küçük bir birlikle Kaşgar'a gönderilmiştir. Bütün memleketi kendi hâkimiyeti altında birleştiren Yakub Beg, güçlü bir ordu kurmuş, İngiliz- Hint Hükümeti ile olumlu ilişkiler kurmuştur (Togan, 1981: 237). Doğu Türkistan'da Çin'in Mançu Hanedanı'nın çökmesi ile onun hâkimiyeti altındaki Türk Beyliklerini bir çatı altında toplayan ve bağımsız bir devlet kuran Yakub Beg'in hâkimiyetini ticari menfaati gereği tanıyan İngiltere ve Rusya ilk yıllarından itibaren Doğu Türkistan'a ticaret heyetleri göndermiştir (Yalçınkaya, 2006: 97-98). Çin işgali altında kaldığı dönemde Çin'in uyguladığı sömürge politikası Doğu Türkistan'ın sosyal ve ekonomik durumunu olumsuz etkilerken Yakub Beg'in 1865 yılında idareyi ele geçirmesi ile yeni bir dönem başlamıştır (Doğan, 2019: 69). 1865-70 yılları arasında bir taraftan Çin diğer taraftan da Doğu Türkistan'ın bağımsız şehir devletlerine karşı mücadele eden merkezi Kaşgar olmak üzere bağımsız bir devlet kurmuştur. Siyasi ve diplomatik şahsiyeti ile ün kazanan Yakub Beg, Buhara, Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya ile diplomatik ilişkiler kurmuştur. Askeri eğitimcilerini Osmanlı Devletinden getiren Yakub Beg İngiltere'den silah, Rusya'dan ise ticari mallar getirtmiştir (Hayit, 2004: 145-146).

Doğu Türkistan halkının Çin esaretinden kurtulmak için çalıştığı dönemde Rusya, burada kendi hâkimiyetini tesis etmek adına ticari münasebetler kurmuştur. 1850 yılına kadar İli Irmağı'na kadar olan bölgeyi işgal ederek Doğu Türkistan'ın sınır komşusu haline gelen Rus Hükümeti İli, Kulca Tarbagatay ve Kaşgar'da ticaret yapmak için Çin'den müsaade istemiş, 25 Temmuz 1851'de bölgenin önemli ticaret merkezlerinden biri olan Kulca'da imzalanan ticaret antlaşması ile bu hakkı elde etmiştir. Rus tüccarlarına bölgenin yukarı tarafında ticaret yapma imkânı sağlayan bu antlaşmadan dokuz yıl sonra Rusya ve İngiltere'ye Kulca'da konsolosluk kurma izni verilmiştir. 1866'da ikinci bir Rus konsolosluğu Kaşgar'da açılmıştır. Rusya'nın Doğu Türkistan ile ticari ilişkiler noktasındaki bu adımın beraberinde siyasi ve askeri açıdan da önemli sonuçları olmuştur (Hayit, 2004: 149-150; Taşağıl, 2002: 354). Doğuya doğru topraklarını genişletme politikası uygulayan Rusya'nın Batı Türkistan şehirlerini fiili işgale başladığı dönemde İngiltere, Rusya'ya Türkistan'daki statükoya saygı gösterilmesi konusunda genel bir anlaşma teklif ederken, Rusya'nın Doğu Türkistan'a yönelik tasarıları olduğu yönündeki söylentiler hakkında İngiltere Hükümeti, St. Petersburg'da bir araştırma yapmıştır. Rus yönetimi tarafından İngiltere hükümetine bu tür söylentilerin asılsız olduğu konusunda güvence verilmiştir (Kiernan 1955: 320- 323). Bununla birlikte Hindistan'daki sömürgelerinin tehlikeye düşeceğinden endişe eden İngiltere Rusya'nın Türkistan'daki faaliyetlerini yakından takip etmiştir. İngiltere'nin Doğu Türkistan'a yönelik girişimlerinde başlangıçta Hindistan'ı korumaya yönelik siyasi ve ekonomik kaygıları etkili olmuştur. XIX. yüzyılın başlarından itibaren Çarlık Rusya'nın Türkistan'daki ilerleyişini durdurmaya yönelik çeşitli stratejiler planlayan İngiltere'de, en doğuda Kaşgar'da tarafsız bölge kavramının korunabileceği düşüncesi ön plana çıkmıştır. Rusya'nın burada hâkimiyet sağlaması durumunda Gilgit ve Leh tarafından Hindistan'a giden yollara erişebilme imkânı sağlayacak olması İngiltere'yi tedirgin etmiş Rusya'nın burada etkili olmasını istemeyen İngiltere'de Kaşgar üzerinde "dikkatli gözlem" sürdürülmesi düşüncesi ortaya çıkmıştır (Kiernan 1955: 320- 323)⁵.

satan yerli tüccarlar Li- shui adındaki yeni ticari bir vergiyi ödemek zorunda bırakılırken yabancı tüccarlar bu vergiden muaf tutulmuştur (Uygur, 2015: 23- 24).

⁴ Çin'in Doğu Türkistan'daki varlığı daha eskiye dayanmakla birlikte Mançu hanedanına kadar Çinlilerin Doğu Türkistan'da siyasi bir dayanak noktası elde etmesi mümkün olmamıştır. İşgalin gerçekleşmesinde iki faktör etkili olmuş olup ilk olarak Kulca ve Cungarya'da ortaya çıkan Kalmuk gücünün Mançular'ın askeri yayılmacılığıyla karşı karşıya kalması çatışmayı kaçınılmaz hale getirmiştir. İkinci olarak, iktidardaki Hoca ailesinin iki rakip grubu arasındaki güç mücadelesinin Kaşgarya'da yarattığı zayıflık durumu, Mançu hanedanının müdahil olmasını sağlamıştır (Yuan, 1961: 137).

⁵ İngiltere'nin Rusya'nın Türkistan'daki yayılma politikasına karşı çıkmasında Rusya'nın Türkistan'daki varlığının Rusya'yı diğer Avrupalı güçlerden çok daha güçlü hale getirerek güç dengesini bozması, Rusya'nın İngiliz Hindistan'ını işgal etmesi, Hindistan'ı İngiliz yönetimine karşı ayaklanmaya teşvik etmesi, İngiltere'nin Türkistan ile ticaretine engel oluşturması ve dünyadaki ticari ve siyasi konununun bağlı olduğu deniz iletişim hattını tehdit etmesi gibi çok sayıda ihtimal etkili olmuştur. Bununla birlikte İngiltere, Hindistan'daki varlığına yönelik doğrudan bir tehdit görmediği sürece Rusya ile savaşa girmekten kaçınmıştır. Öyle ki Batı Türkistan Hanlıklarının işgaline sessiz kalan İngiltere İli vadisinin Rusya tarafından işgali sırasında da aynı tutumunu sürdürmüştür. Diğer yandan Rusya'nın Hindistan sınırındaki bölgelere müdahale ettiği ihtimali İngiltere'yi

Stratejik bir konumda yer alan Doğu Türkistan, Yakub Beg döneminde uluslararası güçlerin rekabetinde önem kazanmıştır (Yuan, 1961: 134). XVI. Yüzyıldan itibaren topraklarını hızla genişleten Rusya'nın özellikle XVIII. Yüzyılın sonlarından itibaren Batı Türkistan'da ilerleyişi ve Taşkent'i işgal etmesi Doğu Türkistan'ın emperyalist güçlerin rekabetinde önemli bir konum edinmesinde etkili olmuştur (Marshall, 2006: 1-2). Rusya için Kaşgar üzerinden Çin ve Hindistan ile bağlantı kurmak büyük önem arz ederken XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan Çin yönetimine karşı ayaklanmalar, Kaşgar'da Yakub Beg tarafından bağımsız Yedişehir Devleti'nin kurulmuş olması, Batı Türkistan Hanlıklarının Rus İmparatorluğu'na dâhil edilmesi, İngiltere'nin bu topraklara gösterdiği siyasi ve ticari ilgi, Rusya'nın Doğu Türkistan ile yakından ilgilenmesine yol açmıştır (Kolesnikov, 2010: 8). Yakub Beg'in Doğu Türkistan'daki hâkimiyeti Rusya için bir tehlike olarak görülürken İngiltere açısından Hindistan sınırındaki Doğu Türkistan'da Yakub Beg'in devlet kurması sevindirici olmuştur. Doğu Türkistan'ın doğal kaynaklarını işletmek isteyen İngiltere buradaki ticari ve siyasi nüfuzunu arttırarak bu ülkeyi Rusya ve Çin'e karşı bir tampon şeklinde kullanmak istemiştir. Diğer yandan İngiltere'nin Yakub Beg'in Osmanlı Devleti ile ilişkilerini geliştirmeye yönelik tutumu da Yakub Beg'in İngiltere ile yakınlık kurmasında etkili olmuştur (Kurban, 1995: 83-84). İngiltere ve Rusya'nın kendi topraklarına yönelik niyetinin bilincinde olan Yakub Beg, aralarında uzun mesafe olmasına rağmen Osmanlı Devleti'ne elçiler göndermek sureti ile bağlılığını bildirmiştir (Gencal, 2016: 364). Yakub Beg'in devleti Osmanlı Devleti için ise Müslüman birliğinin sembolü olarak prestij değeri taşımıştır. Ancak Yakub Beg'in hâkimiyeti boyunca uluslararası anlamda güç ve nüfuz mücadelesi ağırlıklı olarak İngiltere ve Rusya arasında yaşanmıştır (Yuan, 1961: 134).

İngiltere'nin Kaşgar'a yönelik ilgisi William Henry Johnson'ın 1864 ve 1865'te Yarkend'e yaptığı iki ziyaretle başlamış ancak Johnson'ın İngiliz hükümetinin bölgeye resmi olarak ilgisini çekme çabaları Hindistan Genel Valisi Lawrence'tan hiçbir destek bulamamıştır. Daha sonra 1869'da Yakub Beg, Hindistan'daki İngiliz idaresi ile ticari ilişkiler kurmaya çalışmışsa da gözle görülür bir başarı elde edememiştir (Karpat, 1991: 19). Hindistan'daki İngiliz idaresinin Türkistan ile ticareti sınırlı olup Hindistan ve Türkistan arasında fiziki koşulların yanı sıra politik şartlar bu durumda etkili olmuştur. Toprakları güneyde yer alan ve Türkistan'a giden dağ geçitlerini de içeren kısmın kontrolünü elinde tutan Keşmir Maharaja'sının transit vergileri alma konusundaki tutumu ticareti oldukça kesintiye uğratmıştır (Rawlinson, 1866-67: 8). İngiltere'de Hindistan ve Doğu Türkistan arasında ticaretin nasıl geliştirilebileceği konusu ise ancak XIX. yüzyılın ortalarından itibaren tartışılmaya başlanmıştır. (Kiernan 1955: 320- 323). Türkistan üzerine araştırmalar yapan M.V. Pevtsov'un 1865- 76 yılları arasındaki dönemi Doğu Türkistan'a yapılan seyahatler açısından İngiliz dönemi olarak nitelendirdiği 1876'nın ilk yıllarından itibaren ise Rusya döneminin başladığını söylediği belirtilmektedir (Kolesnikov, 2010: 10). Nitekim Yakub Beg'in Çin esaretinden kurtulan Doğu Türkistan şehirlerini tek bir çatı altına toplayıp bağımsız devletini kurduğu 1865 yılından itibaren Doğu Türkistan şehirlerini ziyaret eden İngiliz ve Hintli araştırmacıların sayısında artış olurken aynı dönemde Rus temsilciler çeşitli güçlüklerle karşılaşmışlardır.

Doğu Türkistan'ın önde gelen ticaret şehirlerinden Kaşgar, Yarkend ve Hoten'in İngiltere ve Rusya'nın bölgedeki ticaretinde odak noktası haline geldiği bu dönemde Rusya ve İngiltere bölgedeki ticari potansiyel ve gücünü arttırmak istemiştir. Bu doğrultuda İngiltere Hindistan'daki konumunun, Rusya ise Batı Türkistan'daki konumunun avantajlarını kullanarak ticarete etkili olmak istemiştir. Bu amaçları doğrultusunda Hindistan'daki İngiliz yönetimi tarafından çok sayıda İngiliz ve Hintli temsilci, Rusya tarafından da çok sayıda temsilci Kaşgar başta olmak üzere Doğu Türkistan şehirlerine gönderilmiştir. Çalışmada İngiltere'nin İngiliz ve Hintli araştırmacılar vasıtasıyla bölge hakkında bilgilerini arttırmak ve ticari ilişkilerini geliştirmek için hazırlattığı raporlar ve çalışmalar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. İngiltere'nin temsilcileri ile yakın tarihlere Doğu Türkistan şehirlerini ziyaret eden Rus araştırmacıların gözlemlerinden de istifade edilerek Doğu Türkistan şehirlerindeki ekonomik durum, diğer devletler ile olan ticari ilişkiler, ticarete öne çıkan ürünler, üretim ve dış ticaretin durumu

harekete geçirmiştir. Oradaki Rus ajanlarının varlığına tepki olarak İngiltere, 1838-42 Birinci Afgan Savaşı ve 1878-80 İkinci Afgan Savaşı'nda iki kez Afganistan'ı işgal etmiştir. Rusya, İran'ı Afganistan'a karşı harekete geçmeye teşvik ettiğinde, İngiltere 1838'de ve 1856-57'de kararlı bir şekilde askeri eyleme geçen İngiltere 1885'teki Pençdeh krizinde Rus sınır devriyeleri Afgan sınırına ulaştığında, İngiltere ve Rusya neredeyse savaşa girecekti (Fromkin, 1980: 939-940).

üzerinde durulmuştur. Bu doğrultuda yabancı seyyah ve temsilcilerin verdikleri bilgiler doğrultusunda ticarete ve ekonomik duruma ilişkin ortak ve farklı görüşler incelenmiştir.

DOĞU TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİNİ ZİYARET EDEN AVRUPALI SEYYAHLAR

Kaşgar'ı ziyaret eden ilk Avrupalı, 1323 yılında ölen ünlü seyyah Marco Polo olup kendisi kitabında yolculuğuna ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Avrupa tarafından tamamen bilinmeyen Kaşgar ve Yarkend'e uzanan doğudaki topraklar Marco Polo'dan sonra bir bilinmez olarak kalmış, uzun bir süre bölge Avrupalılar tarafından ziyaret edilmemiştir. (Bechard 2002: 71). Bu nedenle Avrupalılar tarafından "Bilinmeyen Topraklar" olarak da ifade edilen Doğu Türkistan şehirlerinin, sömürge yarışının hız kazandığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında siyasi ve ticari önemi artmıştır. Çarlık Rusya'nın Batı Türkistan'da İngiltere'nin ise Hindistan'da sömürgelerini genişletmesi ile uluslararası anlamda öne çıkan Doğu Türkistan'a çok sayıda temsilci gönderilmiştir.

Hindistan'ın kuzeyden işgal edilmesi ihtimaline yönelik endişeleri 1800 yılına kadar uzanan İngiltere için bu tarihten itibaren Rusya'nın Türkistan'daki her girişimi yakından incelenmiş ve Rus birliklerinin Hindistan'a geçebileceği olası yollar İngiliz ajanları tarafından detaylı bir şekilde araştırılmıştır (Yuan, 1961: 154). XIX. yüzyılın başlarında İngiltere tarafından Türkistan'ı araştırmak ve Hindistan ile olan ticari ilişkileri geliştirmek üzere gönderilen ilk yerli kâşif olan Mir İzzetullah; 1812 yılında Delhi'den hareket etmiş, Keşmir, Tibet, Yarkend, Kaşgar, Hokand, Semerkant, Buhara, Belh, Khulm ve Kabil'e kadar uzanan yolculuğunu gerçekleştirdikten sonra Hindistan'a dönmüştür. Bu süreçte gözlemlerini kaleme aldığı günlükler tutan Mir İzzetullah, bu şehirlerin, siyasi, sosyal ve ekonomik durumu hakkında bilgi edinmiştir (Mir İzzet Ullah 1843: 284; Thornton, 1994: 239). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'nın bilmediği, bu sebeple de gizemli olarak görülen topraklara ulaşan ilk Avrupalı; Keşmir, Himalayalar, Karakurum ve Kunlun üzerinden geçerek 1857'de Hindistan'dan Kaşgar'a gelen Adolf Schlagintweit olmuştur. Hindistan'dan Yarkend ve Kaşgar'a seyahat eden ilk Avrupalı olan Schlagintweit, Kaşgar'ın Hoca Veli Han liderliğindeki Müslüman Tatarlar tarafından "Çin boyunduruğundan kurtarıldığı" dönemde ülkeye gelmiş olup Hokand Hanı Hüdayar Han ile görüşmek istemiştir. Veli Han, kendisine ne amaçla buraya geldiği sorulduğunda Hokand Hanı için mektup getirdiğini söylemiş, ancak mektupları Veli Han'a vermeyi kabul etmemiştir. Bu durum kendisi konusundaki kuşkuvarın artmasına yol açmış, esir alınan Schlagintweit Veli Hanın emri ile öldürülmüştür. (Nazaroff 1935: 16; Bechard, 2002: 72).

Hem İngiliz hem de Rus coğrafyacıların hakkında çok bilgi sahibi olmadığı Doğu Türkistan'a 1862'den itibaren İngiltere tarafından keşif amaçlı Hintli ajanlar gönderilmeye başlanmıştır. 1862'de İngiltere'nin Pencap hükümetinin sekreteri R. H. Davies⁶, dağların kuzeyindeki ticarete ilişkin toplayabildiği tüm verilerin bir derlemesini yapmış, bu çalışmasında İngiltere'nin Doğu Türkistan'da Rusya ile olan ekonomik ve ticari rekabette başarılı olabileceğini ileri sürmüştür (Kiernan 1955: 320-322). Pencap yetkilileri tarafından, Hindistan ve Doğu Türkistan'ın ticari potansiyeline ilişkin hazırlanan bu raporda fiziki zorlukların dışında ticari potansiyelin önündeki en büyük engelin Keşmir yönetimindeki bozulma ve kısıtlamalar olduğu belirtilmiştir (Ewans 2010: 46-47). Bu raporun Hindistan'daki İngiliz Hükümetine sunulduğu dönemde Ladah üzerinden Türkistan ile yapılan ticaretin toplam tutarı 2,36.040 rupi idi. Bu dönemde Çin kontrolünde olan ülkede büyük ticaret mallarından biri de kasabalara kaçırılan afyon olup 1839'daki İmparatorluk yasağına rağmen bu ürünün ihracatı artmıştır. Bu dönemde Hindistan ve Türkistan arasındaki ticaretinin temelini keçi derileri, su samuru derileri, parça ürünler, kumaşlar, baharatlar ve ilaçlar, indigo ve safran oluşturmuştur. Çinlilerin sınır dışı edilmesi ve bunun sonucunda afyon talebinin durması nedeniyle bir veya iki yılda neredeyse bu miktar 1.00.000 ruple'ye düşmüştür. İngiltere tarafından ticaretteki olumsuzlukların ortadan kaldırılması ve Keşmir yetkililerinin baskılarının durdurulması doğrultusunda bir politika izlenmiştir (India Office, No.6 of 1871, 139, 140: 27).

Kaşgar'da bağımsız bir devlet kuran Yakub Beg, hâkimiyetinin başlangıcından itibaren İngiliz heyet ve temsilcileri kabul ettiği gibi kendisi de Hindistan'a temsilci ve heyetler göndermiştir

⁶ R. H. Davies'in Doğu Türkistan şehirlerine ilişkin ticari bilgiler verdiği raporu için bkz. Davies, R.H. (1864), Report on Trade and Resources of the Countries on the North Western Boundary of British India, (15 February 1862), The House of Commons, "A Copy of Mr. Davies's Report on the Trade of Central Asia).

(Yalçinkaya, 2006: 99). Rusya'nın Taşkent'i işgalinden sonra bölgedeki Rus faaliyetlerini incelemek, ticari meseleleri tartışmak ve kervan yollarının güvenliğini sağlamak üzere Keşmir'e bir heyet gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Hindistan'daki İngiliz yönetimi tarafından görevlendirilen Mirza Şuca, yaklaşık iki yıl süren Doğu Türkistan'a uzanan bu yolculuğu sırasında Doğu Türkistan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik durumuna ilişkin incelemeler yapmıştır (Ewans 2010: 46-47; Özer, 2021: 305). İngiliz hükümeti tarafından Keşmir hükümdarına, görünüşte Keşmir'in ticari çıkarlarını gözetmek gerçekte ise Türkistan'daki sınırların ötesindeki gelişmeleri izlemek üzere sınır kasabası Leh'de konuşlanmış bir İngiliz subayı olması için baskı yapılmıştır. Nitekim Ladah'ın Doğu Türkistan'ın ticareti ve siyaseti üzerinde baskın bir etkiye sahip olmasından dolayı, 1867'nin başlarında, İngiliz Hindistan hükümeti, Dr. Cayley'i Ladah'ta İngiliz subay olarak atamak için Maharaja Ranbir Singh'in isteklerini dikkate almaksızın tek taraflı bir karar almıştır. Görünüşte 'Keşmir'in Maharaja'sı tarafından 1864'te belirlenen vergi tarifelerini korumakla görevlendirilen İngiliz subay, aslında Hindistan ile Türkistan arasındaki ticaretin durumunu araştırmak 've Doğu Türkistan'da yaşanan olayların ilerleyişine ilişkin siyasi bilgileri toplamak ve incelemekle görevlendirilmiştir. Cayley'in Leh'de görevlendirilmesi, Türkistan'daki gelişmeleri, özellikle Hokand, Kaşgar ve daha ilerideki Rus işgali altındaki Türkistan'daki gelişmeleri izlemek açısından İngiltere'ye fayda sağlamıştır. Hindistan Genel Valisi Lord Mayo (1869-1872) Ladah'ın komşu Hokand Hanlıkları ve Doğu Türkistan'daki Rus hareketlerini izlemek için bir sınır karakolu olarak öneminden dolayı burayı kalıcı olarak Leh Temsilciliği'ne dönüştürmüştür. (Warikoo 2020: 181). Cayley'in yaptığı incelemeler sonucunda; 'cesareti, adaleti ve cömertliği nedeniyle korkulan ve saygı duyulan' biri olarak ifade ettiği Yakub Beg'in Türkistan'ı Rusya'ya karşı birleştirmeye çalıştığını bildirdiği belirtilmiştir. Bu dönemde İngiltere'de bölgenin tek yönetim altına alınmasının ticari olarak İngiltere için daha iyi olacağı düşüncesi baskın gelmiştir. (Kiernan 1955: 321- 322). İngiltere'nin bu girişimi ticarete olumlu gelişmeleri beraberinde getirirken alınan önlemler sayesinde 1867 yılında Türkistan ile yapılan ticaretin değeri yaklaşık iki kat artış göstermiştir. Bu yılın başında Keşmir'deki Maharaja, Türkistan ile Hindistan arasında geçen mallara ilişkin tüm transit vergilerini kaldırmayı bir anlaşmayla kabul etmiştir. Buna karşılık İngiliz Hükümetinin de Keşmir veya Türkistan'a ihraç edilmek üzere deniz yoluyla taşınan mallara ilişkin vergilerden feragat etmesiyle ticari ilişkilerde gelişme görülmüştür (India Office, No.6 of 1871, 139, 140: 27). Öyle ki Keşmir hükümdarı Maharaja Ranbir Singh ile Hindistan'daki İngiliz Hükümet temsilcisi arasında; uygun ticaret yolunu daimi olarak tüm gezginler ve tüccarlar için ücretsiz bir yol olarak görmeyi ve ayrıca ticaret yolunu denetlemek ve anlaşmazlıkları çözmek için her biri Keşmir Durbar'ı ve İngiliz Hükümeti'ni temsil eden iki ortak Komiserin atanmasına ilişkin Nisan 1870'de bir anlaşma imzalanmıştır (Warikoo 2020: 181).

Türkistan'ın doğusundaki bilinmeyen toprakları keşfeden ve hükümdarları ve halkıyla ilişkiler açan ilk İngiliz ise Robert P. B. Shaw⁷ olmuştur (Nazaroff, 1935: 16)⁸. Shaw, Ladah'ta bulunduğu sıralarda Yakub Beg'in emri ile bir temsilcisi komşu topraklar hakkında rapor hazırlamak üzere Pencap'a gitmek üzere oradan geçmiştir. Shaw, bu temsilciye ünlü hükümdarına saygılarını sunmak amacıyla Yarkend ve Kaşgar'ı ziyaret etme konusundaki isteğinden bahsetmiş, bu isteği çok hızlı bir şekilde kabul edilmiş ve 1868'in sonlarında Shaw, Kara Kurum'u geçerek Yarkend'e güvenli bir şekilde ulaşmıştır. (Sykes, 1920:285-286). Herhangi bir resmi statüsü olmayan Shaw sadece bir İngiliz gezgin olarak bu ziyareti yapmış ve Yakub Beg tarafından büyük bir samimiyetle karşılanmıştır. Öyle ki Shaw'ın Hindistan'dan getirdiği tüfek vb. gibi birkaç hediyeği ona teklif etmesi üzerine hükümdarın gülerken kendisine "Seninle benim aramda hediyelere ne gerek var? Biz zaten arkadaşız ve sizin sağ salim gelişiniz bizi yeterince memnun etti" şeklinde karşılık verdiği belirtilmiştir (Boulger, 1878: 215). Çay yetiştiricisi ve tüccar olarak bilinen Shaw, 1868 yılının sonlarında bunu yapan ilk İngiliz olmuş ve

⁷ Shaw'ın, Doğu Türkistan'da yaptığı gözlemlerine dayalı olarak; Visits To High Tartary, Yârkand, And Kâshgar (Formerly Chinese Tartary), And Return Journey Over The Karakoram Pass, Shaw A Visit to Yarkand and Kashgar", isimli çalışması Doğu Türkistan şehirlerinin fiziki özellikleri, siyasi ve ticari durumuna ilişkin önemli bilgiler içermektedir.

⁸ Shaw, İngiltere'nin Doğu Türkistan ile olan ticari münasebetlerinde büyük bir öneme sahip olup Forsyth bu durumu "Bay Shaw, Kangra Vadisi'ndeki en girişimci yerleşimcilerimizden biridir. Üniversite eğitimi aldıktan sonra çay yetiştiricisi olarak çalışmak üzere Hindistan'a geldi. Yarkend'le iletişimi açmak için Çinlilerin sınır dışı edilmesinden faydalanmak için çalışan Bay Shaw, konuya son derece ilgi gösterdi ve ben şahsen bu yıl, değerli bilgileri ve önemli yardımları için kendisine borçluyum. Cayley ve Yarkend'i ziyaret etme kararlılığını duyurdu. Dürüstçe itiraf etmeliyim ki, onu pek çok kişi tarafından korkulan bir risk olarak kabul edilen bu işe girmekten vazgeçirmek için elimden geleni yaptım. Dolayısıyla Yarkend'le ticari ilişkilerimizin sağlam bir temele oturduğunu görürsek, başarının tüm itibarı başkasına değil ona ait olacak. Bundan sonra Yarkend'le ticari ilişkilerimizin sağlam bir temelde kurulduğunu görürsek, başarının tüm övgüsü bize ait olacaktır" şeklindeki sözleriyle belirtmiştir (Forsyth 1869: 200).

hükümdarla görüşmeler yapan Shaw, bu görüşme neticesinde kendisinden sonra bölgeyi ziyaret edecek olan Forsyth'e, Yakub Beg'in kendi hâkimiyetindeki örnek düzeni koruduğunu ve Hayward'ın ziyaretinin de Avrupa siyasetinde önemli bir rol oynaması gereken bir yer olarak Kaşgar'a dikkat çekilmesine yardımcı olduğunu yazmıştır. Bu dönemde İngiltere'nin bölgedeki ticaretini geliştirmesine yönelik düşünceler ön plana çıkmıştır. (Kiernan 1955: 322; Nazaroff 1935: 17). Hindistan ve Kaşgar arasındaki ticaretin geleceğine ilişkin olumlu varsayımlarda bulunan Shaw'ın çalışmaları ve Kaşgar hakkında edindiği bilgiler Hindistan'daki İngiliz- Hint toplum üzerinde etkili olmuştur (Boulger, 214-217). Londra Coğrafya Cemiyeti'nden destek alarak Eylül 1868'de Shaw gibi Yarkend üzerinden Kaşgar'a ulaşan Hayward daha çok Doğu Türkistan'ın askeri ve coğrafi konumu ile ilgilenmiştir. Ordu, yönetim şekli, milli kıyafetler, Doğu Türkistan'ın coğrafi özellikleri gibi çok sayıda farklı konuya ilişkin bilgi içeren Hayward'ın çalışmaları Kaşgar haritasının çizilmesinde yardımcı olurken O, Yakend, Kargalık, Taşkent gibi şehirlerin de tasvirlerini yapmıştır (Kolesnikov, 2010: 27).

Shaw'ın kâşif ve aynı zamanda tüccar olan başka bir İngiliz'in, G. W. Hayward⁹ ile birbirinden bağımsız olmakla birlikte yakın tarihlerde bölgeye gelmiş olması Doğu Türkistan idarecilerinde şüphe uyandırmış ve her iki araştırmacı da bir süreliğine gözetim altında tutulmuşlardır. Ancak nihayetinde her ikisi de Ladah'a geri gönderilmişler, karşılanmalarından son derece memnun kalmışlardır¹⁰. Shaw'ın raporları toplumda yoğun ilgi uyandırmış ve hem Yakub Beg'in gücü hem de olası pazarın zenginliği konusunda İngiltere'nin dikkatini çekmiştir (Sykes 1920: 286-287). 1870 yılında Hindistan'daki İngiliz idaresi ile anlaşılan Yakub Beg, Hindistan'ın tabii zenginliklerinin İngilizler tarafından işletilmesi koşuluyla bir Kaşgar Devleti kurulması ve bu devletin Osmanlı Devletine tabi olması konusunda anlaşmıştır (Hitchins, 2002: 8). 28 Mart 1870 tarihinde Hindistan Valisi ile Kalküta'da görüşmek için gelen Yakub Beg'in elçisi Mirza Muhammed Şadi, efendisi adına iki ülke arasındaki dostluğu ve ilişkileri pekiştirmek ve güçlendirmek için bir İngiliz subayının kendisi ile birlikte Atalık Gazinin sarayını ziyaret etmesini teklif etmiştir (India Office, No.6 of 1871, 149: 1). Bu davet üzerine bir Hintli sivil olan Thomas Douglas Forsyth, bu görevi yürütmek üzere atanmış ve Shaw'la birlikte 1870'te Yarkend'e ulaşmıştır (Sykes 1920: 286-287). Forsyth kendisine verilen talimatın Yarkend'e Atalık Gaziye dostane bir ziyarette bulunmak ve ticari ilişkileri geliştirmek olduğunu, siyasi bir amacının bulunmadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, ticaretin geleceği, Hindistan'ın en çok talep gören temel maddeleri, Yarkend'in ve komşu ülkelerin doğası ve kaynakları, geçmişleri ve şimdiki tarihleri ve genel olarak herhangi bir konu hakkında mümkün olan en kapsamlı ve en güvenilir bilgiyi elde etmeye çalışmakla görevli olduğunu da eklemiştir (India Office, No.6 of 1871, 149: 2). Ancak temsilcinin geldiği dönemde Yakub Beg'in sefer için uzak doğu sınırına doğru yola çıkmış olması sebebi ile Forsyth amacına ulaşmadan Hindistan'a dönmüştür (Sykes 1920: 286-287). Diğer yandan Yakub Beg'in kuzeydeki ilerleyişi ve Forsyth heyetinin bölgeye gönderilmiş olması Rusya'yı harekete geçirmiştir. 1871 yılında Kulca¹¹ dahil Yukarı İli vadisinin Ruslar tarafından işgali üzerine Yakub Beg, Kaşgar'da bir Rus heyetinin ziyaretini kabul etmiştir. Yakub Beg ile dostane ilişkiler kurmak isteyen İngiltere'nin Hindistan Valisi Lord Mayo 1872 yılında öldürülmüş, ancak halefi Lord Northbrook, onun bu politikasını devam ettirmiştir. Yakub Beg ise, yeğeni Yakub Han Töre'yi özel bir heyetle birlikte askeri yardım sağlamak üzere 1872 yılında İstanbul'a göndermiştir. Bunun sonucunda Hindistan'daki İngiliz yönetimi ile Rusya arasında Doğu Türkistan'ın tampon bölge olarak korunması fikri ortaya çıksa da bu fikir Londra ve St. Petersburg'da beklenen ilgiyi görmemiştir. Bunun üzerine Lord Northbrook, Shaw ve Fostyth gibi

⁹ Hayward bu durumu "Shadula'ya vardığımda, çay ve diğer eşyalarla dolu büyük bir karavanla Kangra'dan gelen Bay Shaw'ın buraya birkaç gün önce doğrudan Chang Chenmo yolundan ulaştığını gördüm. Gardiyan hiçbir şekilde iletişim kurmamıza izin vermiyordu ve iki İngiliz'in neredeyse aynı anda gelişinden son derece şüphelendikleri hemen belli oldu. Ne yazık ki Bay Shaw ve ben birbirimizin niyetleri ve hareketleri konusunda bilgisizdik ve bu nedenle planlarımızı birleştirip uyum içinde hareket edemedik" şeklinde anlatmıştır (Hayward, 1869-1870: 88).

¹⁰ Kaşgar Emiri ile görüşene kadar gözetim altında tutulan ve kendisine son derece misafirperver davranıldığını söyleyen Hayward, kendisi ile Yarkend ve Kaşgar'da birlikte olduğu aynı dönemde gözetim altında olan Shaw ile beş ay boyunca görüşme ve yazışmasına müsaade edilmediğini, Yarkend'den ayrılana kadar bu durumun devam ettiğini belirtmiştir. Shaw'ın bir mal kervanı getirmiş ve ticaret yapmak için ülkeye girmiş olduğunu belirten Hayward, Yarkendlilerin bir yerlerde onun amaçlarından şüphelendiklerini, sıkı gözetimin her türlü ticaret olasılığını engellediğini, kendisi konusunda da casusluk ile ilgili şüpheleri olduğunu belirtmiştir. Bu konuda duyulan endişenin sebebini anladığını belirten Hayward, "Yakın zamanda Ladak'tan gelen Yarkend'deki bir Moğol, elli İngiliz'in geldiğini ve onları kendisinin gördüğünü bildirmişti. Birkaç gün sonra gelen bazı Pencaplı tüccarlar, şüpheli Yarkendlilerin korkularını, onlara elli İngiliz'in geleceğine dair haberin tamamen yanlış olduğu konusunda güvence vererek büyük ölçüde hafifletmişlerdi ve kralı alarma geçiren Moğol hemen hapse atıldı ve muhtemelen idam edilecekti" şeklinde duyduklarını aktarmıştır (Hayward, 1869-70: 50).

¹¹ İli merkezinin 120 mil güney doğusunda yer almakta olup sonradan "Ning-yüan" olarak adlandırılmıştır (Lung, 1967, 57).

isimlerin de fikirlerini dikkate alarak Kaşgar'a yeniden bir elçilik heyeti gönderme kararı almıştır (Saray, 2003: 150; Taşağıl, 2002: 354). Bunun sonucunda Forsyth 1873'te öncekinden daha büyük bir heyetin başına getirilmiştir. İngiltere'nin Yarkend ile olan ticaretinin Hindistan Genel Valisi tarafından elçisi ve tam yetkili temsilci olarak atanan Forsyth, bilimsel ve askeri subaylardan oluşan etkin bir kadro ile birlikte görevlendirilmiştir. Onun idaresi altında, hepsi seçkin kariyerlere sahip olan Yarbay Gordon, Yüzbaşı Chapman ve Yüzbaşı Trotter gibi önemli isimler yer almıştır¹². Bu program Hoten ve Aksu'nun ziyaretinden sonra Bedehşan ve Belh üzerinden Kabil'e bir yolculuğu içermiştir (Bellew, 1875a: 34 Sykes 1920: 287- 288; Trotter 1878: 287).

Forsyth'nın heyeti; Yakub Beg ile ticari anlaşma sağlamak, onun devleti ile ilgili ilmi ve askeri bilgi toplamak, Yarkend'te bir İngiliz konsolosluğunun açılmasına ilişkin görüşme yapmak gibi meselelerle görevlendirilmiştir. Bu heyet, İngiliz- Kaşgar ilişkileri tarihinde bölgeye yapılan en kalabalık seyahati gerçekleştirmiştir. Heyette 300'den fazla kişi 550 yük hayvanı yer almıştır¹³ (Kolesnikov 2010: 28). Keşif gezisinin amacı ticari bir anlaşma yapmak olsa da bu heyette; dil bilimci Dr. Henry Walter Bellew, jeolog Dr. Stoliczka, etnograf H. W. Bellew¹⁴ ve doğa bilimci J. Biddulph, Chapman, Trotter ve Biddulph adlı üç tane yüzbaşı gibi çok sayıda farklı görevli yer almıştır. Keşif gezisi sonunda bir zamanlar Kaşgarya olarak bilinen, Avrupalılar için uzun süredir yasak ve gizemli olan Doğu Türkistan şehirlerinin araştırılması için son derece değerli materyaller getirmiştir. Keşif gezisi sırasında, ülkenin jeolojisi hakkında bilime ilk rapor veren Dr. Stoliczka dönüş yolunda rahatsızlanıp hayatını kaybetmiştir (Nazaroff 1935: 17, Boulger, 1878: 222). Forsyth Kaşgar yolculuğunun üçüncü gününde kendisine Mirza Şadi ve Kadı Muhammed Yakub tarafından meyveler, kavunlar ve diğer güzel şeylerin yanı sıra yaklaşık 200 civarı at ve koyunun onlara doğru yola çıktığını, Atalık Gazinin Kaşgar'da kendilerini büyük bir memnuniyetle beklediğini söyleyen bir mektup aldığını belirtmiştir (India Office, No.6 of 1871: 10). Kalabalık bir heyet ve yüklü kervanlar ile ilerleyen Forsyth heyeti zorlu bir yolculuk geçirmiş, özellikle 30 metresi buzdan bir duvar olan geçitlerden birini geçmekte büyük zorluklar yaşamıştır. Ancak vaktinde Kargalık¹⁵'a ulaşılmış ve bundan sonra heyet büyük bir dostluk ve konukseverlikle karşılanmıştır. Aralık 1873'te grup Kaşgar'a ulaşmıştır (Sykes, 1920, 287- 288). Forsyth bu seyahati sırasında edindiği bilgilerle İngiltere'nin 'Hindistan'ın kuzeyindeki tüm ülkelerde pazara mutlak hâkimiyet sağlaması gerektiğini savunmuştur. Kaşgar konusunda Forsyth'in önerisi, her iki devletin de Yakub Beg'i resmi

¹² Yolculuğa katılanlar ve gözlemlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. "Narrative of Geographical Explorations", Report of a Mission to Yarkund in 1873, Under Command of Sir T. D. Forsyth: With Historical and Geographical Information Regarding the Possessions of the Ameer of Yarkund, Etc. [By H. W. Bellew, E. F. Chapman, H. Trotter and Others. With Photographic Illustrations.] printed at the Foreign Department press, Calcutta; H. Trotter, On the Geographical Results of the Mission to Kashgar, Under Sir T. Douglas Forsyth, in 1873-4, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 1878, 22 (4); Trotter, Henry, R. E. (1875), Account of the Survey Operations in connection with the Mission to Yarkand and Kashgar in 1873- 1874, Calcutta: Foreign Department Press.

¹³ Thomas Douglas Forsyth, Yarkend keşif gezisinde yer alan görevlileri şu şekilde aktarmıştır: Yarkend'e giden ilk İngiliz olan ve belki de Hindistan ile Orta Asya ticaretinin öncüsü olarak anılan Bay R.B.Shaw, tıp ve bilim görevlisi Dr. Henderson, onun emrinde olan yerli doktor Muhammed Yasin, yerel sekreter olarak görev yapan Habeş ünlülerinden biri olan Mir Ekber Ali Han bulunmaktadır. Girişimci bir Pencaplı tüccar olan, daha önce Yarkend'e gitmiş olup ülkeyi ve insanları iyi tanıyan Tsira Singh, kendisinin ve iki erkek kardeşi ile yer aldı ve benim tarafımdan Toshakhana ve hazine sandığından sorumlu olarak atandı. Keşmir Maharaja'sı tarafından benim kampımın sorumluluğuna atanan Mullik Kutubuddin, Polis müfettiş yardımcısı İbrahim Han, sekiz polisin yanındaydı, ancak bunlardan sadece dördü Keşmir'in ötesindeki kampa gitti. Dewan Buksh, yerli yazar, eskiden Bay Shaw'ın Yarkend ziyareti sırasında hizmetinde yer almıştır. Büyük Trigonometri Araştırması'nın müdür yardımcısı Binbaşı Montgorneri, Pangong Gölü'ndeki grubumuza katılacak olan baş uzmanını hizmetime büyük bir nezaketle sundu. Ayrıca bize yararlı haritalar ve aletler de verdi. Lahoul'un lideri Thakoor Tara Chund'un oğlu Huree Chund, Ladakh'daki kampıma katıldılar ve Faiz Buksh Moonshee benimle Yarkend'de buluşmak için Afganistan, Bedehşan ve Pamir üzerinden dolaştılar. Talimatlarım, haziran sonunda Ladakh'taki Leh'deki Elçiye katılmaktı; ve 20 Mayıs'a kadar İngiltere'de bulunan Bay Shaw, Temmuz başından önce bize katılamadığından, Leh'e ulaşana kadar seferin tam olarak başlamış olduğu düşünülemezdi." (India Office, No.6 of 1871, 5, s.2)

¹⁴ 1873 yılı sonlarında Thomas Douglas Forsyth öncülüğünde Kaşgar'a gönderilen heyette yer alan üyelerden biri olan Henry Walter Bellew, heyetin buradaki izlenimlerini "Kashmir and Kashgar A Narrative of the Journey of the Embassy to Kashgar in 1873-1874" isimli çalışma ile kaleme almıştır.

¹⁵ Seyahati sırasında Yarkend'ten 36 mil uzaklıkta bulunan Kargalık'a uğrayan Hayward, burasını " yaklaşık 20.000 haneden oluşan, büyük bir çarşıya ve çeşitli kervansaraylara sahip büyük bir kasaba ve ilçe" şeklinde tanımlamıştır. Hayward, 1869-1870: 80. Forsyth de Kaşgar'dan sonra ziyaret ettiği Kargalık'ın refah ve medeniyet bakımından gelişmiş olduğunu "Temiz masası çeşitli porselen tabak ve kâseleriyle bir yemekhane, bizi bir anda denizlerin ötesine, Fransa'daki birçok kır restoranının anısına götürdü. İngiltere temsilcilerinin kabulü için her bakımdan özel hazırlıklar yapılmıştı" diyerek ifade eden Forsyth, bizimki gibi şömineler, vantilatörler ve eski günlerde üretimiyle ünlü Hoten'den gelen zengin halılar bulmanın kendilerini şaşırttığını ifade etmiştir (Boulger, 1878: 225).

olarak tanıyabileceği ve böylece onun konumunu istikrara kavuşturmaya yardımcı olabileceği yönünde olmuştur. Ancak Rusya, Kaşgar üzerinde Çin dışında hiçbir otoriteyi tanımadığını belirterek Gorchakov'un, İngiliz büyükelçisine "Rusya'nın Çin'le anlaşması olduğunu ve Çin imparatorunun otoritesine karşı bir isyancıyla siyasi ilişkiye giremeyeceğini" söylediği belirtilmiştir. Buchanan, Hindistan hükümetinin Çin'in haklarının farkında olduğunu ancak 'yakın sınırlarında yeni bir devlet bulduklarında onun varlığını görmezden gelemeyeceklerini veya tebaalarını onunla ticaret yapmaktan caydıramayacaklarını' ifade etmiştir. (Kiernan 1955: 320- 323).

Hindistan'daki İngiliz koloni idaresini temsil eden Forsyth Heyeti, Kaşgar'da dört ay kalmıştır. Daha sonra Sir Henry Trotter'in de içinde bulunduğu bir heyet Kaşgar'a gelmiş, ve Forsyth heyetinin çalışmalarının bir sonucu olarak 2 Şubat 1874'te iki taraf için de avantaj sağlayan bir antlaşma imzalanmış, ticari ilişkilerde uygulanacak esaslar netleştirilmiştir. Antlaşmanın şartlarına göre, Hindistan'dan ithal edilen mallardan geçici olarak yüzde 24 oranında vergi alınması ve İngiliz ticaretinin bu şekilde serbest bırakılması, Rusya ile aynı ticari imkânlarla sahip olması kararlaştırılmıştır (Sykes 1920: 287- 289; Yalçinkaya, 2006: 101; Yücel 2013: 277). Bu antlaşma ile Hindistan'daki İngiliz yönetimi ile yapılacak ticaretteki sınırlamalar ortadan kalkarken karşılıklı olarak ticari temsilciler bulundurma hakkına sahip olmuşlardır (Saray 2003: 151). Forsyth heyetinin yapmış olduğu incelemeler İngiltere açısından büyük bir başarı olarak değerlendirilmiştir. Bu araştırmalar Hindistan'ın Pamirlerden veya Çin Türkistan'ından ciddi bir şekilde işgal edilemeyeceğini şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamıştır. Ayrıca Hindistan'daki İngiliz yetkililerin ufkunu genişletmiş, Hindistan, Doğu Türkistan ile dostane ilişkiler kurarak küçük ama karlı bir ticaretin açılışını yapmıştır (Sykes, 1920: 287- 289; Yücel, 2013: 277). İngiltere- Doğu Türkistan ticaret antlaşması Rusya ile yapılan antlaşmadan daha iyi şartlara sahip olmakla birlikte Forsyth heyeti Rusya'da İngiltere'nin Yakub Beg'i kendi koruması altına alacağı konusunda endişe yaratmıştır. Ancak Yakub Beg, Osmanlı sultanından Emir unvanını almış ve kendisini sultanın vassalı olarak beyan etmiştir (Saray 2003: 157).

Yakub Beg'in Doğu Türkistan'daki bağımsız devleti Rusya'nın bu dönemde bölgedeki ticari çıkarlarını olumsuz etkilemiştir. Çin'le 1860'da imzalanan ve Çin'in Kaşgarya'daki otoritesinin çökmesiyle geçersiz kılınan bir anlaşma, Ruslara burada üç konsolosluk açma yetkisi vermişti. 1862-3'te St. Petersburg'da Taşkent'in ilhak edilmesinin getireceği avantajlar içerisinde , "nüfuslu Çin kasabaları Yarkend ve Kaşgar" ile ticaret yapma kolaylığı da vardı. Ancak ticari meseleler kısa sürede Yakub Beg ile Türkistan'daki Rus yetkililer arasında sorun haline gelmeye başlamıştır (Kiernan 1955: 319- 320; Demirağ, 2014: 235). Yakub Beg, hâkimiyetinin başlangıcından itibaren ülkesini Rus tüccarlara kapalı tutmak istemiştir. Bu sebeple 1868 yılına kadar hiçbir ticaret kervanı Kaşgar'a gitme teşebbüsünde bulunmamıştır. 1868 yılında girişimci bir tüccar olan Khludof küçük bir mal kervanı ile Kaşgar'a gitme girişiminde bulunmuş ancak sınırı geçtikten hemen sonra kervanı saldırıya uğramış ve geri dönmek zorunda kalmıştır. Khludof, daha sonra Yakub Beg'e hediyeler göndererek kervanının kabul edilmesini istemiştir. Hediyeler kabul edilmiş ve kervana yapılan saldırının, yetkililerin kervanın niteliği hakkında resmi bir bilgiye sahip olmamasından kaynaklandığı açıklanmıştır. Khludof daha sonra Semireçe Valisinden Yakub Beg'e girişimin tamamen ticari olduğunu onaylayan bir mektup almış, Bu, kervanın yolda alıkonulmasına rağmen, onun için istenen izni aldı. Yakub Beg tarafından cesareti ve açık sözlülüğü takdir edilen tüccar kabul edilirken buna karşılık yeğeni Şadi Mirza'nın ticari bir anlaşma yapmak üzere Taşkent'e gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Şadi Mirza, Khludof ile birlikte Ağustos 1868'de Vierny'ye gelmiş, Yakub Beg'den General Kaufman'a bir mektup¹⁶ getirmiştir. Kaufman'ın şehirde olmayışı ve mektubun kibar bir dille ifade edilmemesi gibi gerekçelerle Şadi Mirza'nın Taşkent'e gitmesine izin verilmemiştir. General Kolpakofsky, Yakub General Kaufmann'ın ülkeden ayrılış sebebi hakkında bilgi vermiş, mektubunda kibarlığın ihlalinden bahsetmiş ve iki Kırgız soyguncunun kendilerine teslim edilmesini ve yakaladıkları bazı mahkûmların geri verilmesini talep etmiştir. General Kolpakofsky'nin mektubu, oraya giren ilk subay olan Yüzbaşı Reinthal tarafından Kaşgar'a gönderilmiştir. Reintal Yakub Beg ile yeniden yapılan ve kendisine büyük bir nezaketle davranılan

¹⁶ Yakub Beg'in mektubunda kendisinin Ruslarla yapılan ticareti engelleme girişimleri suçlamalarına yönelik "Büyük Rus Çarının ülkesi büyük ve geniştir ve yedi büyük ülkede bulunan her türden bilge adam ve zanaatkarla doludur. Sizinle karşılaştırıldığında bizim topraklarımız berbat bir harabe. Şimdi, Çin hâkimiyetinin yıkılmasından sonra, altı yıl boyunca iyi olan ve ticaretin yarattığı her şey yok edildi, böylece geriye hiçbir şey kalmadı. Zengin tüccarlarınızın buraya gelmesine izin verilmemesinin nedeni buydu, çünkü burada harabelerden başka bir şey bulamıyorlardı" şeklinde karşılık verdiği belirtilmiştir (Schuyler, 1877: 318).

görüşmelere rağmen, onu Rusya ile ticareti koruma konusunda bir anlaşmaya varmaya ikna etmeyi başaramamıştır. Ancak Yakub Beg, Kırgız kabilesinin yerleşimine bir sefer göndermeyi kabul etmiş ve suçluları yakalatmış, ancak onları Şadi Mirza'nın dönüşüne dair bir tür garanti olarak Kaşgar'da tutarken Rus esirleri Vierny'ye göndermiştir (Schuyler, 1877: 317-318). General Kaufman, olup bitenlerle ilgili bir rapor aldıktan sonra Şadi Mirza'nın kendisiyle görüşmek üzere St. Petersburg'a gelmesine izin vermiştir. Yakub Beg'in ticareti engelleme konusundaki suçlamalara yanıt verdiği mektuba karşılık ticari ilişkilere girilmesi gerektiği konusunda ısrar etmiş ve Buhara ve Hokand'la yapılan anlaşmalarla tamamen aynı nitelikte bir anlaşma önermiştir. Ancak bu öneriyi kabul etmeyen Şadi Mirza Ocak 1869'da Kaşgar'a dönmüştür (Schuyler, 1877: 318). Her iki taraf da diğerinin misyonuna olumlu yaklaşmamış olup Ruslar, Kaşgar şehrine çok yakın olan Narin Nehri üzerinde bir kale inşa etmeye başlamıştır. Ancak 1868 ve 1870'de Rusya'nın Türkistan'ın farklı kesimlerinde yaşadığı sorunlar Yakub Beg'e saldırmamasını engellemiştir (Kiernan 1955: 319- 320; Demirağ, 2014: 235). Diğer yandan İngiltere'den istediği desteği alamayan Yakub Beg'in üzerinde Rus baskısının artması, ticari olarak Ruslara karşı daha ılımlı olmasına yol açmıştır.

1869 yılında askeri ve siyasi başarılarının beraberinde uluslararası ve ülke içi sıkıntılarla karşılaşan Yakub Beg için bu dönemde Çin'in yanı sıra ilk tehdit Batı Türkistan'da özellikle Hokand'da yeni ele geçirilen topraklardaki hâkimiyetinin güvenliğinin tehlikeye girmesinden endişe eden Rusya'dan gelmiştir (Karpas 1991: 189). 1870'li yılların başlarında Kaşgar'a gelen Rus tüccarların büyük sıkıntılar yaşamaları, Türkistan Genel Valisinin Yakub Beg ile ticaret anlaşması yapmak amacıyla Kaşgar'a bir heyet göndermesine neden olmuştur. Bu heyetin başına Genelkurmay'ın deneyimli subaylarından Albay Baron Kaulbars getirilmiştir (Kuropatkin 1882: 60-61). Sırderya'nın kaynaklarını araştıran ve Rus Genelkurmay Başkanı Baron Kaulbars, Mayıs 1872'de Kaşgar'a gönderilen ilk Rus heyetinin başında yer almıştır. Kaulbars, Kaşgar'ın gerçek kaynaklarını ve gücünü öğrenmek, Yakub Beg'in Türkistan politikasını değerlendirmek ve kendilerinden önce ticari amaçlarla heyet göndermiş olan İngilizlerden önce buradaki Rus ticaretini genişletmeye çalışmak amacıyla çalışmıştır. Kaulbars heyetine Yüzbaşı Scharnhorst ve Kolesnekof da dâhil olmuştur. Harita Departmanı'nın bir memuru olan Scharnhorst astronomik gözlemler yapmakla mesleği tüccar olan Kolesnekof ise ülkenin zenginliği ve Kaşgar'da en çok talep edilen malların niteliği hakkında bilgi toplamakla görevlendirilmiştir. Kaulbars heyeti, Kaşgar'da olumlu karşılanmış, kaldıkları süre içerisinde araştırmalarını Yarkend ve Hoten'i de kapsayacak şekilde genişletme izni alan heyetin çalışmaları 2 Haziran 1872'de imzalanan bir antlaşma ile neticelenmiştir. Antlaşma; Rus tüccarların Kaşgarya'ya serbest giriş hakkı ve güvenliklerinin sağlanması, Rus tüccarların mallarını depolamak için kervansarayları kullanma hakkına sahip olması, Kaşgarlı tüccarlara Rus topraklarında aynı ayrıcalıklar tanınması, ticari acentelerin veya kervanın karşılıklı kurulması, Rus mallarına uygulanan gümrük vergilerinin düşürülmesi, her iki tarafın topraklarında karşılıklı geçiş hakkı elde etmesi gibi maddeler içermiştir. Rusya'nın bu antlaşmayla elde ettiği avantajlar önemli görünse de, fiili sonuçlar Ruslar açısından tatmin edici olmamıştır. Bu antlaşmanın ardından en dikkat çeken gelişmeler Yakub Beg'in 1873 başlarında Osmanlı Padişahı tarafından Emir olarak tanınması ve İngiltere'nin bu devlete artan ilgisi olmuştur (Kiernan 1955: 325; Yuan, 1961: 152). 1872 Haziran ayında Rusya ile imzaladığı antlaşma ile bağımsız bir hükümdar olarak tanınmaktan memnuniyet duyan Yakub Beg, General Kaufmann'dan St. Petersburg'a bir elçi gönderme isteğinin kabul edilmesini rica etmiştir. Onun bu isteği kabul edilmiş, Hokandlıların ilk elçisi olan Molla Tarap Hoca, 1873 yazında St. Petersburg'a gitmiş, İmparator tarafından kabul edilmiş, teftişlere alınmış ve büyük ilgi görmüştür. Ticaret antlaşması Rus tüccarların Kaşgar'daki durumunda önemli bir etki yaratmamıştır (Schuyler, 1877: 322). Yakub Beg, Rusların bu anlaşma bahanesiyle Kaşgar'ı işgal edebilecekleri endişesiyle temkinli davranmış ve Rus tüccarları kontrol altında tutmuştur (Bilkan 2003: 109; Yücel, 277). Rusya açısından 1872 yılında imzalanan bu anlaşmanın Rus tüccarlara bazı avantajlar sağladığını belirten Kuropatkin, anlaşmanın Rusya için farklı bir önemi olduğuna dikkat çekmiştir. Temsilci, Yakub Beg'in anlaşma hükümlerini ihlal etmesi durumunda istemesi halinde Rusya'nın Türkistan'daki topraklarını güneye, Keşmir'e veya doğuya, Çin'e doğru genişletmek için savaşma bahanesini elde etmesini sağlayacağını vurgulamıştır (Kuropatkin, 1882: 61-62). Yakub Beg'in hakimiyetinin başlangıcından itibaren Çin'in Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına karşı teşebbüsleri devam ederken 1871 yılında İli Bölgesini ele geçiren Rusların baskısı Yakub Beg'in hakimiyeti zayıflatmıştır (Hayit, 2004: 146).1872 yılında kısmen askeri bir tehdidi engellemek için Rusya ile ticaret antlaşması yapan Yakub Beg, Çarın generallerinin kendi topraklarında hegemonya kurmak için ticareti bahane etmelerini engellemek için Rus tüccarların faaliyetlerini sınırlandırmıştır (Karpas 1991: 19).

Yakub Beg döneminde Rusya ile olan ticari ilişkiler istikrarsız olmuştur. Devletinin Rus tüccarlar tarafından istila edileceğini anlayan Emir, ticaret anlaşmasına aykırı olarak bölgeye Rus tüccarların gelmesini engellemeye çalışmıştır. Nitekim Rusya'nın İlk önemli ticaret kervanı Kaşgar'a ulaştığında Kaşgar hâkimi, kervanın mallarını acentelerinden biri aracılığıyla makul bir fiyata satın almasına rağmen, sahiplerini gözetim altında tutmuştur. Ancak ödeme değeri düşürülmüş madeni parayla yapıldığından, tüccar Rusya'nın yoğun resmi desteğine rağmen zarara uğramıştır (Sykes, 1920: 285). İngiltere ile artan ticari ilişkilerin bir uzantısı olarak Rusya konusunda daha sert bir tutum takınan Yakub Beg, 1873'te Kaşgar pazarındaki Rus mallarına el konulması ve zorunlu satışın dışında tüccarların hapsedilmesine yönelik karar almıştır (Yuan, 1961: 153). Bir yıl sonra Yakub Beg'in Rusya'ya karşı tutumu değişmiş, başka bir Rus tüccarı Kaşgar'ı ziyaret için davet etmiştir. Bu kervan daha iyi muamele görmüş ve bunun sonucunda ticaret giderek artmıştır. Rusya'nın bu dönemde temel amacı Kaşgar'a bir temsilci atmasına izin verilmesi olsa da Yakub Beg başkentte yalnızca bir Kervanbaşı veya kervan şefinin (çok az itibarı veya eğitimi olan bir adam) ikamet etmesine izin vermiştir (Sykes, 1920: 285). Ticari meselelerdeki sorunları çözmek amacıyla 1875 yılında Albay Reintal, Rus Çarı tarafından gönderilen hediyeler iletmek üzere Yakub Beg'e gönderilmiştir. Kaşgar'da görevi sırasında üç gün kalan Reintal Kaşgar birliklerinin geçit törenine tanık olmuş ve Yakub Beg'in kuvvetlerinin gücü hakkında bazı bilgiler toplayarak Taşkent'e dönüşünde bu bilgilerin yer aldığı raporunu Türkistan Genel Valisine sunmuştur. Reintal, raporunda; Yakub Beg'in İngilizlerden çok sayıda vurmalı tüfek aldığı, İngiltere'nin desteği ile namludan doldurmalı tüfeklerin arkadan doldurmalı tüfeklere dönüştürüldüğü bir dökümhane inşa ettiği ve burada haftada 16 tüfek çıkarıldığı, Kaşgar'da çok iyi perdahlı barutun hazırlandığı birçok barut fabrikasının bulunduğu, süvari askerlerinin birlikte iyi manevra yaptığı ve silah çeşitliliğinin fazla olduğu gibi Yakub Beg'in askeri gücüne ilişkin detaylı bilgiler vermiştir. Kaşgar'da çok sayıda İngiliz işçinin bulunduğunu söyleyen Reintal Türklerin Yakub Beg'in ordusunda eğitmen olduklarını belirtmiştir (Kuropatkin, 1882: 193-194). Rusya ile olan ilişkilerde daha iyi bir düzenleme yapılıp yapılamayacağı konusunda görüşme yapmak üzere gelmiş olan Albay Reintal'in çalışmaları da sonuçsuz kalmıştır (Boulger, 1878: 204).

Yakub Beg döneminde Kaşgar'a gönderilen önemli Rus heyetlerinden biri Genelkurmay'da yüzbaşı olan General Kuropatkin olmuştur. Bu dönemde Kaufman'ın kadrosunda yer alan genç bir subay olan Yüzbaşı A. N. Kuropatkin, 1876'da Fergana-Kaşgar sınırını çizerken elde edebileceği tüm siyasi ve askeri istihbaratı toplamak üzere görevlendirilmiştir. Kuropatkin'in çalışması, daha önceki üç Rus heyetinin, Yüzbaşı Reintal'in (1870, 1875) ve Genelkurmay subayı ve resmi elçi Baron A. V. Kaulbars'ın (1872) çalışmalarını tamamlayacak nitelikte olmuştur. Bu çalışmalar hem Kaşgarya'nın himaye altına alınmasını tavsiye eden Kazak kâşif Yüzbaşı Çokan Valikhanov'un hem de Poltoratskii ve Veniukov'un daha önceki çalışmalarını desteklemiştir. Kuropatkin'in 1876'daki yolculuğu, Kaşgarya'da yaklaşık 2.000 millik bir yolculuğu, ülkenin haritasını çıkarmayı, coğrafyasını, endüstrisini, etnik dengesini ve askeri güçlerini gözlemlemeyi içermiştir. Bu görevinde kendisine bilimsel gözlemler yapması için bir doğa bilimci olan A. I. Vil'kins (1845-92) de eşlik etmiştir (Marshall, 2006: 71-72). Kuropatkin'in çalışmaları bu dönemde Rusya'nın Doğu Türkistan şehirleri ile olan ticaretinde ve Yakub Beg ile olan ilişkilerinde oldukça belirleyici olmuştur.

Kaşgar'da Yakub Beg'in Forsyth heyetini ağırlarken, kendi ülkesinde düzeni yeniden tesis eden Çin Hükümeti, Gobi'nin ötesinde kaybettiği toprakları yeniden elde etmek için hazırlık yapmıştır. Çin ordusu 1876 baharında Urumçi mahallesine ulaşmıştır. Ağustos ayında bu kasabanın ve ardından Manrte'nin ele geçirilmesi ile Çin, Tian Şan'ın kuzeyinde otoritesini tamamen yeniden tesis etmiştir (Sykes 1920: 290-291). Yakub Beg'in askeri ve siyasi olarak vermiş olduğu mücadele ile kurduğu Doğu Türkistan Devletinin yıkılması ile bölge 1884 yılına kadar eski bir Çin deyimi olan "Batı Bölgesi (Hsi-ju) adı altında idare edilmiştir. 18 Kasım 1884 yılında ise Doğu Türkistan topraklarının adı Çin'in XIX. yüzyıl vilayeti olarak "Hsin-çiyang" şeklinde değiştirilmiş, Avrupa'da söylenişi daha kolay olan "Sinkiang" (Sincan: "yeni dominyon") adı altında merkezi Urimçi olan bir eyalet haline getirilmiştir. 1883 yılında Kulca Ruslar tarafından tamamen boşaltılmış, İli Bölgesi'nin üçte birini ilhak eden Rusya Doğu Türkistan'dan çekilmiştir. Rusya için Doğu Türkistan, Çin'e açılan siyasi bir pencere olurken ticari menfaatler öncelikli olmuştur (Hayit, 2004: 147- 154; Taşağıl, 2002: 354).

SONUÇ

Yakub Beg dönemi İngiltere ve Rusya'nın emperyalist politikalarının bir uzantısı olarak Doğu Türkistan'ın uluslararası bağlamdaki öneminin arttığı bir dönem olmuştur. Yakub Beg'in Doğu Türkistan'daki hâkimiyetinin başlarında Taşkent'i işgal eden ve Batı Türkistan'daki ilerleyişini hızlandıran Çarlık Rusya'nın kendi hâkimiyeti altındaki toprakları işgal edeceğinden endişe eden Yakub Beg, Kaşgar hâkimiyetini sağlamlaştırmak ve korumak için Rusya'ya karşı temkinli olmuştur. Bu dönemde Rusya ile ticari ilişkilerde siyasi gelişmelerde bu doğrultuda değişkenlik göstermiştir. Doğu Türkistan'ın Çin hâkimiyeti altında kaldığı dönemde ticarete daha rahat hareket eden ve gücü elinde tutan Rusya, Yakub Beg'in Kaşgar'daki hâkimiyetinin güçlenmesinden rahatsızlık duymakla birlikte ticari çıkarlarını korumak için çeşitli adımlar atmıştır. Bu dönemde Rusya tarafından gönderilen temsilcilerin de ağırlıklı olarak Doğu Türkistan şehirlerinin ticari durumu, İngiltere'nin buradaki faaliyetleri ve Yakub Beg'in siyasi gücü gibi konulara ağırlık verdikleri görülmüştür. Bu doğrultuda Rusya ile ticari meseleleri çözüme kavuşturmak için gönderilen Rus temsilcilerin verdikleri bilgiler, Rusya'nın Doğu Türkistan ile olan siyasi ilişkilerinde de etkili olmuştur.

Dış politikasında ticaret ve diplomasiyi etkili bir şekilde kullanan İngiltere ve Rusya'nın Doğu Türkistan'daki durumu ile Batı Türkistan'daki rekabetinin oldukça benzer olduğu görülmüştür. Her iki taraf da birbirinin Doğu Türkistan'daki hâkimiyetini sınırlandırmak için askeri bir savaşa girmeksizin ağırlıklı olarak ticari faaliyetler üzerinden bir diplomasi yürütmüşlerdir. Yakub Beg'in hâkimiyeti döneminde Rusya ve Çin'in Doğu Türkistan şehirlerindeki ticareti gerilerken İngiltere, Çin'in buradaki kontrolünün son bulmasından sonra ticari faaliyetlerini arttırmış, Yakub Beg ile olumlu ilişkiler kurmuştur. İngiltere'nin bölgeye yönelik ticari girişimlerinin geç başlamasında ve geri kalmasında fiziki ve siyasi zorlukların dışında önceliği Hindistan'a vermiş olmasının da etkili olduğu görülmüştür. Nitekim XIX. yüzyılın Batı Türkistan'ın işgali ile tehlike altına gireceğini düşündüğü Hindistan'ı korumak için buradaki ticari ve siyasi faaliyetlilerini arttırmıştır. Rusya'nın Türkistan'ın batısındaki işgallerinin sebeplerinden biri olan bölgeyi ekonomik olarak sömürge ve açık pazar haline getirme politikası doğrultusundaki hedeflerinden biri olan Hindistan ve Doğu Türkistan ile olan ticari ilişkileri geliştirme amacı İngiltere tarafından yakından izlenmiştir. Bu politikanın bir uzantısı olarak İngiltere özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ticari temsilciler ve seyyahlar aracılığı ile bölge hakkındaki bilgilerini ve Yakub Beg'in devleti ile siyasi ve ticari ilişkilerini arttırmak istemiştir. Nitekim ticari amaçlarla gönderilmiş görünen temsilcilerin de sadece ekonomik meselelerle alakadar olmadıkları, ilerleyen süreçte bölgedeki hâkimiyetin şekillenmesinde etkili olacak siyasi girişimlerde buldukları anlaşılmıştır. Bu doğrultuda hazırladıkları raporlar Doğu Türkistan şehirlerinin ekonomik önemi, diğer toplumlar ile olan ticari münasebetleri ve öne çıkan ticari ürünleri dışında idari durumu, halkın yönetime karşın tutumu, diğer devletler ile olan münasebetleri gibi diğer konularda da yol gösterici olmuştur.

KAYNAKÇA

Alptekin, E. (2011), Çin'in Doğu Türkistan Siyaseti. *Istanbul Journal of Sociological Studies* (22), 143-158.

Bechard, J. (2002), A Muslim He Became A Christian, The Story of John Avetaranian (Born Muhammed Shükri Efendi), 1861- 1919, An Autobiography, England.

Bellew, H.W. (1875a), *The History of Kashgharia*. Kalkuta: Foreign Department Press.

Bellew, H.W.- H.W. (1875). *Kashmir and Kashgar A Narrative of the Journey of the Embassy to Kashgar in 1873-1874*, LONDON: TRUBNER & CO., LUDGATE HILL.

Bilkan, A, F. (2003). Kaşgar Devleti ve Atalığ Gazî Hakkında İki Yazma Eser, *Bilig*, 27, 107-115.

Boulger, D.C. (1878). *The Life of Yakoob Beg, Athalık Ghazi, and Badaulet Ameer of Kashgar*, Wm.H. Allen & Co.

British Documents on Foreign Affairs (B DFA): Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, (1985). From the Mid- Nineteenth Century to the First World War, The Near and

Middle East, 1856-1914, Ed. David Gillard, V. 12, Britain, Russia and Central Asia 1879- 1907, University Publication of America.

Davies, R.H. (1864). Report on Trade and Resources of the Countries on the North Western Boundary of British India, (15 February 1862), The House of Commons, " A Copy of Mr. Davies's Report on the Trade of Central Asia).

Demirağ, Y. (2014). "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 3, 229-245.

Doğan, S. (2019). Kaşgar Hanı Yakub Bey Ve Kaşgar (1863-1877), [Yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.

Doğan, S. (2020). *Doğu Türkistan'da Son Osmanlı Hanı Yakub Bey ve Kaşgar Hanlığı*, Ötüken Neşriyat.

Ewart, W. (1858). Settlement in India, and Trade with Central Asia, Speech of W. Ewart, Esq., M.P., House of Commons. March 23, James Ridgway, Piccadilly: London.

Forsyth, T. Douglas (1869). On the Transit of Tea from North-West India to Eastern Turkestan, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 13 (3), 198-204.

Forsyth, T. Douglas (1875). Report of a Mission to Yarkund in 1873, Under Command of Sir T. D. Forsyth: With Historical and Geographical Information Regarding the Possessions of the Ameer of Yarkund, Etc. [By H. W. Bellew, E. F. Chapman, H. Trotter and Others. With Photographic Illustrations.] printed at the Foreign Department press, Calcutta.

Fromkin, D. (1980). The Great Game in Asia, *Foreign Affairs*, 58 (4), 936-951.

Gencal, B. (2016). Nikolay Lvoviç Zeland Ve Kaşgariya İ Perevalı Tiyanşanya (Doğu Türkistan Ve Tiyan-Şan Dağları Geçitleri) Adlı Eserinde Doğu Türkistan, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, 5 (3), 363- 378.

Gömeç, S. (2011). *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi.

Hayit, B. (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Hayward, G. W. (1869). Journey from Leh to Yarkand and Kashgar, and Exploration of the Sources of the Yarkand River. *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 14(1).

Hekimoğlu, Vecihi S, F. (2023). Gulzada Charginova, "Osmanlı Devleti ile Yedişehir Devleti (Kaşgar Emirliği) Arasında İlişkiler", *History Studies*, 15/3, 481-495.

Hitchins, K. (2002). "Kaşgar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 25. Cilt, Ankara, 7- 9.

Karpat, K. (1991). "Yakub Bey's Relations with the Ottoman Sultans: A Reinterpretation", *Cahiers du Monde russe et soviétique*, En asie centrale soviétique: Ethnies, nations, états, 32 (1), 17-32.

Kiernan, V. G. (1955). "Kashghar and the Politics of Central Asia, 1868-1878", *The Cambridge Historical Journal*, 11 (3), 317-342.

Kolesnikov, A. (2010). Rus Seyyahların Gözüyle Kaşgar, XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyılın Başı, Çev. Rakhat Abdieva, Haz. İlyas Kamalov, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kurban, İ. (1995). *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kuropatkin, A. N. (1882). *Kashgaria: (Eastern or Chinese Turkistan) Historical and Geographical Sketch of the Country; Its Military Strength, Industries, and Trade. Translated by Walter B. Gowan*, Calcutta: Thacker, Spink and Co.

Long, J. (1877). *The Eastern Question in its Anglo-Indian Aspect, The Eastern question in its AngloIndian aspect. A paper read before the East India Association, on Wednesday May 16, 1877* London: Bast India Association, 20, Great George Street, Westminster, S.W.

- Lung, C.C. (1967). Çin ve Batı Kaynaklarına Göre 1828 İsyanlarından Yakup Bey'e Kadar Doğu Türkistan, T'ai-Pei.
- Marshall, A. (2006). *The Russian General Staff and Asia, 1800–1917*, Routledge Taylor Francis Group.
- Mir İzzet Ullah. (1843). "Travels Beyond the Himeleya", The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland, 1843, Cambridge University Press Vol. 7, No. 2, 283-342.
- Montgomerie, T, G. (1871). Report of the Mirza's Exploration of the Route from Caubul to Kashgar, *The Journal of the Royal Geographical Society of London*, 41, 132. -193.
- Nazaroff, P. S. (1935). Moved On! From Kashgar To Kashmir, London George Allen &Unwin Ltd Museum Street.
- Özer, M. (2021). Türkistan'da İngilizlerin Asyalı Kâşif Casusları: "Punditler", VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi/ International Journal of Historical Researches, Yıl/Vol. 6, Sayı/No. 1, Bahar/Spring 2021
- Rawlinson, H. C. (1866-67). On the Recent Journey of Mr. W. H. Johnson from Leh, in Ladakh, to Ilchi in Chinese Turkistan, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London* , 1866 - 1867, 11 (1), 6-15.
- Saray, M. (2003). *The Russian British, Chinese and Ottoman Rivalry in Turkestan*, Türk Tarih Kurumu.
- Schuyler, E. (1877). *Turkistan; Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bukhara, and Khuldja*, Vol. II. New York: Scribner, Armstrong&Co.
- Shaw, R, B. (1870). A Visit to Yarkand and Kashgar, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London*, 14 (2), 124-137.
- Shaw, R. (1871), Visits To High Tartary, Yârkand, And Kâshgar (Formerly Chinese Tartary), And Return Journey Over The Karakoram Pass, John Murray.
- Sykes, Ella and Sykes, Sir Percy, (1920). *Through the Deserts and Oases of Central Asia* (pp 3 – 231) written by Ella, the rest by Sir Percy, London.
- Taşagıl, A. (1998). Hoten, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18. Cilt, İstanbul, 251- 253.
- Taşagıl, A. (2002). Kulca, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26. Cilt, Ankara, 354-355.
- Thornton, E. (1994). A Gazetteer of the Countries Adjacent to India on the North West Including Sinde, Afghanistan, Beloochistan, The Punjab and the Neighbouring States, Vol I, New Delhi Madras.
- Togan, Z.V. (1981). *Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi, C.I. Batı ve Kuzey Türkistan*, Enderun Kitabevi.
- Trotter, H. (1875). "Narrative of Geographical Explorations", Report of a Mission to Yarkund in 1873, Under Command of Sir T. D. Forsyth: With Historical and Geographical Information Regarding the Possessions of the Ameer of Yarkund, Etc. [By H. W. Bellew, E. F. Chapman, H. Trotter and Others. With Photographic Illustrations.] printed at the Foreign Department press, Calcutta.
- Trotter, H. (1878). On the Geographical Results of the Mission to Kashgar, Under Sir T. Douglas Forsyth, in 1873-4, *Proceedings of the Royal Geographical Society of London* , 22 (4).
- Trotter, Henry, R. E. (1875). Account of the Survey Operationsin connection with the Mission to Yarkand and Kashgar in 1873- 1874, Calcutta: Foreign Department Press.
- Uygur, F. (2015). *Doğu Türkistan Tarihi (1864- 1884)*, [Doktora tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Warikoo, K. (2020). Ladakh: India's Gateway to Central Asia. *Strategic Analysis*, 44 (3), 177-192.

Wiens, Herold J. (1969). Change in the Ethnography and Land Use of the Ili Valley and Region, Chinese Turkestan, *Annals of the Association of American Geographers*, 59 (4), 753-775.

Yarkand (Forsyth's Mission). "Copy Or Extracts Of Correspondence Relating To The Mission of Mr.Douglas Forsyth to Yarkand", J. W. Kaye, India Office, 27 February 1871. (No.6, 1871.) by The House of Commons, to be Printed, February 1871.

Yuan, T. (1961). Yakub Beg (1820-1877) and the Moslem Rebellion in Chinese Turkestan, *Central Asiatic Journal*, 6 (2), 134-167.

Yücel, M, U. (2013). Yâkub Beg, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 43. Cilt, 2013, 277-278.

Yalçınkaya, A. (2006). *Sömürgecilik Pan- İslamizm Işığında Türkistan 1856'dan Günümüze*, Lalezar Kitabevi.